

ПРОБЛЕМА ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ В ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ Б.Ф. БАЄВА

Олександр Савчин

(Переяслав-Хмельницький, Україна)

У статті висвітлено результати вивчення проблеми внутрішнього мовлення в праці видатного українського психолога Баєва Бориса Федоровича (1923-1979 рр.) «Психологія внутрішнього мовлення». Не зважаючи на те, що цю монографію надруковано підручник ще в 1966 році, питання, які чений піднімає в цій праці не втратили своєї актуальності й до сьогодні.

Ключові слова: внутрішнє мовлення, функціональний підхід, мовленнєва діяльність, мисленнєва діяльність, пізнавальна активність, взаємозв'язок внутрішнього і зовнішнього мовлення, значення внутрішнього мовлення, мовні кінестезії, слід функція пам'яті).

В статье освещены результаты изучения проблемы внутренней речи в работе известного украинского психолога Баева Бориса Федоровича (1923-1979 гг.) «Психология внутренней речи». Не смотря на то, что эта монография издан учебник еще в 1966 году, вопросы, которые ученый поднимает в этой работе не утратили своей актуальности и до сегодняшнего дня.

Ключевые слова: внутренняя речь, функциональный подход, речевая деятельность, мыслительная деятельность, познавательная активность, взаимосвязь внутренней и внешней речи, значение внутренней речи, речевые кинестезии, след (функция памяти).

The article highlights the results of study the problem of the internal speech in work of the prominent Ukrainian psychologist Bayev Borys Fedorovych (1923- 1979 gg.) «Psychology of the internal speech». Despite the fact that this monograph was published in 1966, the issues that scientist raises are still relevant to this day.

Key words: internal speech, functional approach, speech activity, mental activity, cognitive activity, the relationship of internal and external speech, the value of internal speech, language kinesthesia, trace (memory function).

Актуальність дослідження та постановка проблеми. Не зважаючи на те, що дослідження проблем внутрішнього мовлення

залишається тією галуззю психологічного знання, яка потребує подальших розвідок, кожне нове в ній відкриття якоюсь певною гранню щоразу наближує дослідників до творчого здобутку Ф.Б. Баєва й актуалізує ідеї, висловлені ним.

Ще в середині двадцятого століття дослідження внутрішнього мовлення людини й тих мовленнєво-мисленнєвих аспектів, що передують і супроводжують його (на основі фундаментальних робіт вітчизняного вченого Бориса Федоровича Баєва) засвідчує, що ця проблематика була предметом вивчення цього вченого в кількох аспектах, зокрема психофізіологічному, функціональному, процесуальному і саме тому доцільно звернутися до психологічної спадщини Б.Ф. Баєва та виокремити важливі для психолінгвістичної науки положення, що сприятимуть подальшому розумінню такого складного феномена, як внутрішнє мовлення.

Висвітлення проблем внутрішнього мовлення особистості, завдяки фундаментальному доробку Баєва, безперечно стане значним методологічним підґрунтям для досліджень сучасних психолінгвістів при розробці психодіагностичних, корекційних і розвивальних методик, орієнтованих на мовленнєво-мисленнєві процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз засвідчує, що наукові ідеї Б.Ф. Баєва не були предметом спеціального дослідження. Проте окремі положення психологічної теорії внутрішнього мовлення цього вченого побічно представлені в працях Г.О. Балла, С.Д. Максименка, Н.В. Чепелевої, А.М. Богуш, О.Ф. Бондаренка, О.М. Корніяки, Л.О. Калмикової та ін.

Мета та завдання статті – висвітлення психологічних ідей видатного Баєва Бориса Федоровича щодо різних аспектів проблеми внутрішнього мовлення й їхнього впливу на сучасному психолінгвістику.

Методи та методики дослідження. Теоретичний аналіз праці «Психологія внутрішнього мовлення», узагальнення та систематизація його результатів.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи природу внутрішнього мовлення, Б.Ф. Баєв наполягає на тому, що окремі види мовної діяльності, підпорядкованої певним закономірностям рефлексорної роботи мозку, історично склалися в процесі

диференціації функції мови, яка зумовлювалась ускладненням процесу спілкування під впливом економічного та культурного розвитку людства, обміну думками, знаряддям якого є мова. Відразу варто зазначити, що використовуючи термін «мовна діяльність», дослідник мав на увазі феномен мовленнєвої діяльності. Результатом такої диференціації функцій мови є, на думку вченого, внутрішнє мовлення, головною специфічною властивістю якого є функціональна ознака: виконує психологічно внутрішні функції обдумування, планування, регуляції діяльності, внутрішньої підготовки процесу спілкування та обміну думками.

Визнання функціональної своєрідності внутрішнього мовлення, як основної його характеристики, усуває, на думку вченого, всі ті суперечності та не погодженості, які ще до цього часу мають місце в розумінні зазначеного виду мовної діяльності. Різні точки зору на те, що слід вважати внутрішнім мовленням є свідченням недооцінки саме функціональної його своєрідності, що спричиняється структурно-динамічними, граматичними та семантичними його особливостями.

Виходячи в характеристиці внутрішнього мовлення з його функціональної своєрідності, Баєв пропонує вважати ним всю ту мовну діяльність, яка здійснює психологічно внутрішні функції, функції внутрішньої роботи думки в широкому її розумінні. Цим вчений чітко розмежовує внутрішню діяльність й інші види мовної діяльності. В світлі цього не витримують критики спроби заперечувати поділ мовлення на зовнішнє та внутрішнє.

Розуміння внутрішнього мовлення, що виконує психологічно внутрішні функції, дає змогу науково пояснити його специфічні особливості, місце свідомого й неусвідомленого в цій діяльності.

Б.Ф. Баєв підкреслює нерозривність зв'язку зовнішнього та внутрішнього мовлення. Функціональна своєрідність внутрішнього мовлення є проявом єдності функцій мови, як знаряддя спілкування та обміну думками між людьми.

Внутрішнє мовлення, стверджує психолог, услід Л.С. Виготському, виникає й розвивається на основі живого розмовного мовлення, є його модифікацією, а диференціація функцій мови, проявом якої є внутрішнє мовлення, продовжує думку Б.Ф. Баєв, зв'язана з перетворенням міжіндивідуального в індивідуальне.

Буття внутрішнього мовлення як «психічної реальності» полягає в своєрідності властивих йому функцій. Внутрішнє мовлення, як і зовнішнє, має рефлекторну природу та спосіб походження, різниця лише в тому, що ефекторні кінці внутрішньомовних рефлексів, на його думку, загальмовані, а відтак ці рефлекси вторинні й є функціональною видозміною звичайних мовних рефлексів, які мають «початок, протікання і кінець», тобто – відкрите артикулювання звуків, голосне мовлення.

У розв'язанні питання механізмів внутрішнього мовлення, вчений пропонував виходити із взаємодії мовнорухового, мовнослухового та мовнозорового аналізаторів. Б.Ф. Баєв також стверджував, що основу генетично ранніх, первинних форм внутрішнього мовлення складають рухослухові мовні зв'язки, які утворюються при взаємодії мовнорухового та мовнослухового аналізаторів. При цьому психолог пропонує розрізняти структурні механізми як повну матеріальну структуру та функціональні механізми. Тут, на думку вченого, діє принципова схема цього механізму – можливість багатозначних замикань. Отже, функціонально механізми внутрішнього мовлення зв'язані з характером тієї мовної діяльності, в якій формуються та розгортаються процеси внутрішнього мовлення.

У з'ясуванні питання про типи внутрішнього мовлення, Баєв наполягає на необхідності враховувати положення про те, що робота мовних аналізаторів складає єдину функціональну систему, в середині якої можливі значні перебудови: мовні аналізатори об'єднуються в єдину функціональну систему в процесі мовної діяльності. Отже, дослідник робить висновок, що провідну роль у формуванні типів внутрішнього мовлення відіграє спосіб або форма мовної діяльності індивіда. Тип внутрішнього мовлення зумовлений об'єктивними умовами функціонування мовних аналізаторів. Тому він має у кожного індивідуума різний ступінь сталості та виразності й може змінюватись, саме тоді, коли змінюється провідна діяльність.

Внутрішнє мовлення, висновує Б.Ф. Баєв, є результатом диференціації функцій мови. Воно – вторинне, похідне від зовнішнього. Але, наполягає вчений, розвиток зовнішнього та внутрішнього мовлення відбувається в єдності при провідній ролі зовнішнього. Передумови для виникнення внутрішнього

мовлення з'являються тоді, коли в мозку людини утворюється «слід» на почуте нею слово, й вона може користуватися словом як означенням. В основі зовнішнього та внутрішнього мовлення лежать одні й ті самі тимчасові нервові мовні зв'язки.

Дослідник наголошує на важливості знайти критерій наявності чи відсутності внутрішнього мовлення в людині. Таким критерієм є спосіб діяння в проблемній ситуації. При цьому, наполягає вчений, важливо розрізняти генетичні корені внутрішнього мовлення. Хоч зовнішні дії генетично передують внутрішнім, зовнішнє та внутрішнє мовлення досить рано взаємопроникають у діяльність людини. Одночасно психолог висловлює точку зору, протилежну концепції поетапного формування розумових дій, запропонованої П.Я. Гальперінім, зокрема,

Психолог впевнений, що прийом формування розумових дій виявляється досить надуманим і штучним, коли це формування обов'язково має проходити етап голосного мовлення.

На його думку науковця, не варто применшувати роль голосного мовлення саме в діяльності людини та в розвитку й функціонуванні її внутрішнього мовлення.

Внутрішнє мовлення, входячи необхідною ланкою в різні форми мовного спілкування, ним актуалізовується, цілеспрямовується, в ньому знаходить свій зміст. Воно не пориває зв'язків з мовленням зовнішнім, не стає автономним, самотнім чи протилежним зовнішньому, хоч і набуває специфічних особливостей відповідно до тих функцій, які виконує. Ці особливості внутрішнього мовлення перебувають у тісній залежності від змісту тієї діяльності, в яку це мовлення включається.

За допомогою дослідів, вчений встановив таку граматичну форму, яку назвав «займенниковістю». Займенникова фіксація предмета думки допомагає втримувати його, виділяти серед інших, і таким чином, істотно полегшує роботу думки. Наявність цієї форми, на думку Б.Ф. Баєва, свідчить, що навіть тоді, коли предмет думки наочно даний, внутрішнє мовлення не має «абсолютної» предикативності.

Внутрішнє мовлення виникає з потреб пізнавальної діяльності та розвивається в міру її ускладнення. Воно зв'язане з усіма видами пізнавальної діяльності, ним опосередковуються

відчуття та сприймання; в ньому проявляється складний, інтимний зв'язок з пам'яттю, особливо словесно-логічною, творчою та репродуктивною уявою, довільною увагою. Внутрішнє мовлення дає змогу організувати чуттєву діяльність людини, здійснювати певну «внутрішню обробку» чуттєвого матеріалу, його впорядкування, мислене групування та відбір, оцінювати діяльність з точки зору мети, відповідності дійсності.

Основну ж роль внутрішнє мовлення виконує в мисленні, як діяльності переважно другосигнальній. Тут воно стає безпосереднім носієм мисленнєвого змісту як форма існування понять, засіб здійснення рівних мисленнєвих операцій. Участь внутрішнього мовлення в мисленні визначається тим, що воно є: засобом розуміння чужих думок, знаряддям власного думання, самостійного розв'язування мисленнєвих задач, засобом підготовки процесу обміну думками. Це специфічні функції внутрішнього мовлення, якими забезпечується мисленнєва діяльність.

Б.Ф. Баєв дослідним шляхом виявив залежність функцій внутрішнього мовлення від характеру та змісту мисленнєвої діяльності. Функціональне навантаження внутрішнього мовлення прямо зв'язане з тим чи іншим видом мисленнєвої діяльності, наприклад чи теоретичної, чи практичної, формою мислення (творче, репродуктивне, інтуїтивне), його мотивацією та метою.

Внутрішнє мовлення відіграє важливу роль і в емоційально-вольовій регуляції діяльності. Б.Ф. Баєв стверджує, що механізм довільної регуляції – внутрішньомовний. За його допомогою здійснюється моральне виховання та самовиховання, яке за своєю природою є вольовим. Тому серед головних функцій внутрішнього мовлення слід назвати й регуляторно-дійову. На думку вченого, про нерозривний зв'язок внутрішнього мовлення з емоційально-вольовою сферою особистості свідчить його неоднакова участь в емоційально по-різному насичених життєвих ситуаціях.

Внутрішнє мовлення неодмінно включається в усі види людської діяльності. Це показало дослідження участі внутрішнього мовлення в технічному конструюванні, що значною мірою здійснюється шляхом практичних дій, у навчальній діяльності, вивченні процесу літературної творчості, спостереженням за «зовнішнім планом» внутрішнього мовлення в різних життєвих ситуаціях, при виконанні різних теоретичних і практичних завдань.

Б.Ф.Баєв приділяє особливу увагу ролі внутрішнього мовлення в навчальній діяльності учнів. У цій діяльності воно значною мірою перебудовується, в ньому з'являються нові якості, які набувають досконалості. Велику допомогу у вихованні культури внутрішнього мовлення учнів, на думку вченого, дало б забезпечення єдиного мовного режиму, при якому мова учнів стала б предметом належної уваги не лише на уроках мови й літератури.

Внутрішнє мовлення, за Баєвим, є одним з важливих засобів і механізмів психічної діяльності, «пусковим механізмом» довільних дій людини, механізмом свідомої регуляції її поведінки (зовнішньої та внутрішньої), воно пронизує всю діяльність особистості.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Від перших проявів наукового інтересу до проблеми внутрішнього мовлення минуло понад сто років, але й на сьогодні залишається чимало білих плям у цій царині, не переборені методичні труднощі, породженні самою природою внутрішнього мовлення, як прихованого, глибоко інтимного, якого не можна побачити в його власному перебігу.

Б.Ф. Баєв розкрив принципові засади для наукового пояснення досліджуваного явища та зібрав чималий матеріал для характеристики його особливостей. Ці принципові засади та цей матеріал, дані багаторічних досліджень дають змогу вже зараз зробити певні узагальнення, сформулювати незаперечні положення та разом з тим розв'язати дискусійні питання стосовно природи внутрішнього мовлення, його механізмів, функціонально-динамічних і структурно-граматичних особливостей, його генезису й ролі в різних видах свідомої діяльності.

Цілком очевидно, що існують загальні закономірності внутрішнього мовлення, як специфічного виду мовленнєвої діяльності – це його вторинність, рефлекторний спосіб походження з більшим чи меншим ступенем гальмування мовленнєвих рухів і більшою чи меншою вираженістю мовних кінестезій, закономірності динаміки, структурно-граматичні, типологічні тощо. Проте ці загальні закономірності виявляються по-різному в залежності від конкретних умов функціонування внутрішнього мовлення та вищезазначених конкретних особливостей індивіда. Саме так вважав цей дослідник.

Автор статті сподівається, що йому вдалося привернути увагу психологів та психолінгвістів до вивчення проблематики внутрішнього мовлення у працях вітчизняного вченого Баєва Бориса Федоровича, з метою подальшого використання в своїх наукових дослідженнях.

ЛІТАРАТУРА

1. Баєв Б.Ф. Психологія внутрішнього мовлення / Б. Ф. Баєв. – К.: Рад. шк., 1966.

LİTARATURA

1. Baev, B.F. (1966). Psihologija vnutrishn'ogo movlennja. K.: Rad. shk.

УДК 159

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ОВЛАДЕНИЯ ЯЗЫКОМ В ДОШКОЛЬНОМ ДЕТСТВЕ

Оксана Ушакова
(Москва, Россия)

Статтю присвячено розгляду психолого-педагогічних умов навчання дошкільників рідній мові, котрі включають виховання у них мовленнєвих, комунікативних і творчих здібностей. В основі навчання дитини як рідної мови, так і другої – лежить семантичний аспект: розуміння смислу слова й збагачення словника, засвоєння системи мовних понять в галузі граматики, звукової культури мовлення, зв'язного монологічного мовлення. Розвиток усіх сторін мовлення, їх взаємозв'язок здійснюється в процесі формування усвідомлення явищ мови й мовлення.

Ключові слова: психолого-педагогічні умови навчання дошкільників мови, формування усвідомлення явищ мови й мовлення, мовна й комунікативна здібність у розвитку особистості дошкільника.

Статья посвящена рассмотрению психолого-педагогических условий обучения дошкольников родному языку, которые включают воспитание их речевых, коммуникативных и творческих способностей. В основе обучения ребёнка, как родному, так и второму языку, лежит семантический аспект: понимание смысла слова и обогащение словаря, усвоение системы языковых понятий в области грамматики, звуковой